

جایگاه کتاب در ادبیات فارسی

نرگس فیض‌اللهی

کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی دزفول

چکیده

در این مقاله، ضمن ارائه تعاریفی از معانی لغوی و اصطلاحی خاطره و نیز بیان جایگاه خاطره نگاشته‌ها در ادب تاریخی، تلاش شده است که برای این پرسش که کتاب «دا» چه جایگاهی در ادبیات فارسی دارد، پاسخی ارائه گردد. با توجه به موضوع این کتاب که حوادث دوران جنگ تحمیلی است، این اثر جزء خاطرات ادبیات دفاع مقدس محسوب می‌شود. خاطره نگاشته‌های ادبیات دفاع مقدس انواع مختلفی دارد.

کتاب دا جزء خاطرات ویرایشی تدوینی است و اعتبار و ماندگاری این اثر بعد از چاپ و انتشار کتاب نمایان شده است. این کتاب علاوه بر ویژگی‌های خاطره، ویژگی‌های بعضی دیگر از انواع ادبی مثل زندگی‌نامه، تاریخ، رمان خاطره و داستان را نیز داراست و جزء گونه خاطره داستان یا داستان خاطره به‌شمار می‌آید.

کلیدواژه‌ها: ادبیات دفاع مقدس،

خاطره، دا

مقدمه

با شروع جنگ تحمیلی، دفاعی همه‌جانبه و مقدس در برابر تجاوز و تهاجم دشمن شکل گرفت. ادبیات فارسی نیز همچون دوران‌های گذشته به یاری اهداف ارزشمند ملی، مذهبی و مردمی شتافت. بنابراین، آثار ادبی با موضوع دفاع مقدس با آغاز جنگ، پدید آمدند و بعد از اتمام جنگ

با هدف دفاع در برابر جنگ نرم ادامه یافتند. جنگ نرم نبردی بسیار سخت‌تر و خطرناک‌تر از جنگ سخت است و ابزار آن فقط آثار ادبی می‌باشد. یکی از مهم‌ترین قالب‌های ادبی که به دفاع مقدس کمک شایانی می‌کند خاطره است.

خاطرات بسیاری در موضوع دفاع مقدس به چاپ رسیده است که پرفروش‌ترین آن‌ها کتاب دا می‌باشد. با توجه به موضوع این کتاب که خاطره است، ابتدا معانی لغوی و اصطلاحی خاطره را توضیح می‌دهیم. سپس سعی می‌کنیم به این پرسش‌ها پاسخ گوییم که کتاب دا جزء کدام نوع از خاطره نگاشته‌ها به‌شمار می‌آید، علت اعتبار و ماندگاری این اثر چیست و چه جایگاهی در ادبیات فارسی دارد. کتاب دا، علاوه بر ویژگی‌های خاطره، ویژگی‌های برخی دیگر از انواع ادبی را نیز داراست که در این باره توضیح خواهیم داد.

تعریف لغوی خاطره

معنی واژه «خاطره» در فرهنگ لغت به شرح زیر است:

«خاطره، اموری که بر شخص گذشته باشد و آثاری از آن در ذهن شخص مانده باشد، گذشته‌های آدمی، وقایع گذشته که شخص آن را دیده یا شنیده است. دیده‌های گذشته یا شنیده‌های گذشته» (دهخدا، ۱۳۷۳: ۸۱۹۱).

تعریف اصطلاحی خاطره

در تعریف و تفسیر اصطلاح خاطره نظرات گوناگونی بیان شده است. بعضی از این نظرات چنین است.

۱. «خاطره، رویدادی است که شایستگی ثبت و ماندگاری در ذهن را یافته است» (کمری، ۱۳۸۹: ۲۹).

۲. «خاطره، گونه‌ای از روایت و روایتگری است که راوی، رویداد و رویدادهایی را بیان می‌کند. خاطره، بازگویی، بازنویسی و گاه بازآفرینی دیده‌ها، شنیده‌ها و کرده‌های زمان گذشته است. در نتیجه خاطره، یافته است نه یافته ذهن و تخیل و به همین سبب باید مستند باشد» (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۳۳).

۳. «خاطره رویدادی است که در ظرف زمانی و مکانی خاص صورت پذیرفته و از روزنه دید روایتگر آن عنوان می‌شود؛ بنابراین، یک خاطرۀ واحد را روایان متعدد با عنایت به زوایای متفاوت نگاه‌شان در برجسته‌تر و یا کم‌رنگ‌تر نشان دادن عناصر حاضر در رویداد، گونه‌های متعددی نقل می‌کنند اما آنچه در این میان حائز اهمیت می‌باشد، حفظ اسناد واقع است» (میرکاطمی، ۱۳۸۹: ۲۰۱).

۴. «خاطره، بازمانده‌های ذهنی یک یا چند نفر در مورد سوژه یا موضوعی خاص است که به روایت در می‌آید» (حسینی، ۱۳۸۷: ۵).

خاطره‌نگاشته‌ها در ادبیات و تاریخ

خاطره‌نگاشته‌ها به دلیل دارا بودن ویژگی‌های ادبی به علم ادبیات و به دلیل داشتن اطلاعات تاریخی به علم تاریخ تعلق دارند. به همین دلیل، معمولاً خاطره‌نگاشته‌ها در ادب فارسی و نیز ادب تاریخی به سه شکل نمود می‌یابند:

۱. در شکل نخست، غلبه اطلاعات تاریخی و شرح حوادث و رخدادها، وجه ادبی اثر را فرو پوشانده است؛ مانند «ناسخ‌التواریخ» اثر میرزا محمد تقی سپهر...

۲. در شکل دوم، به عکس مورد اول، تفوق نثر و سبک انشا و قوت و غنای پرداخت ادبی اثر، ساختار و بنیاد درونی اثر و رد و نشان پدیدآورنده آن را مستور کرده است؛ مانند «گلستان» اثر سعدی.

۳. در شکل سوم، ترکیب صورت و بافت بیرونی و درونی اثر، یعنی وجه ادبی - تاریخی آن، چنان درهم تنیده و عجین شده است که برخی اثر به وجود آمده را ادبی و بعضی تاریخی و بعضی اثری ادبی - تاریخی محسوب می‌دارند؛ مانند تاریخ بیهقی» (کمری، ۱۳۸۱: ۲۰ - ۱۹).

براساس این دسته‌بندی، می‌توان از خاطره‌نگاشته‌ها نکات زیر را برداشت کرد:

۱. خاطره‌نگاشته‌ها با توجه به زبان و محتوایش گونه مستقلی از ادبیات تاریخی به شمار می‌آید. «زبان و آرایه‌های ادبی در خاطره‌نگاشته‌ها آن‌ها را به سمت یک اثر ادبی سوق می‌دهد. از سوی دیگر، خاطرات یکی از منابع کشف حقایق تاریخی است؛ یعنی ویژگی‌های ادبی و تاریخی را با هم دارد. از این رو، خاطره‌نویسی گونه مستقلی از ادبیات تاریخی به شمار می‌آید که باعث تقویت و گسترش انواع ادبی در زبان فارسی شده است» (ایروانی، ۱۳۸۶: ۷۳).

۲. تاریخ، علمی میان‌رشته‌ای است. مورخ برای مطالعه و شناخت تاریخ، لازم است ادبیات هر دوره را بداند. «اساس علم تاریخ تا حدی علمی میان‌رشته‌ای است. محقق و مورخ باید تا حدی ادبیات بداند؛ یعنی مثلاً اگر می‌خواهد تاریخ دوره غزنویان را بنویسد، باید با سبک عراقی، هندی،

دوره بازگشت و... آشنایی داشته باشد»

(جوان‌بخت و دیگران، ۱۳۸۶: ۷).

۳. سبک نگارش خاطرات برای اهل ادب اهمیت دارد. خاطره نیز مانند دیگر انواع ادبی دارای زبان و متن مخصوص به خود است و همواره مورد توجه اهل ادب قرار گرفته است. «سبک نگارش خاطرات و میزان توانایی نویسنده در بیان موضوعات و تصویر کردن صحنه‌ها، از جمله نکاتی است که توجه اهل ادب را به خود معطوف می‌دارد. از آنجا که برخی نویسندگان خاطرات، دانش و تجربه بسیاری در عرصه نویسندگی داشته‌اند، نوشته ارزشمندی از خود به یادگار گذاشته‌اند که خواننده را مسحور می‌سازد. ادبا حتی گاهی این نوع نوشته‌ها را یک سبک ادبی می‌دانند و تقلید و الهام گرفتن از آن‌ها را به دیگران توصیه می‌کنند» (جوادیان، ۱۳۷۶: ۳۲).

علت این توجه، ویژگی‌های ادبی متن خاطره است که آن را به اثری ادبی تبدیل کرده است: «روایت خاطره فلان شخصیت فی‌نفسه به قصد خلق ادبیات یا اثر ادبی نیست بلکه مقصود از این روایت، بیان واقعه‌ای تاریخی است اما در عین حال می‌تواند دارای ویژگی‌های ادبی نیز باشد» (حسینی، ۱۳۸۷: ۴).

۴. ویژگی‌های ادبی باعث جاننداری، زیبایی و پرمخاطب شدن خاطرات می‌شوند: «اصل دیگری که می‌تواند خاطره را به یک اثر ادبی تبدیل کند، سادگی و شفافیت، تخیلی و استعاری بودن، ایجاز و فشردگی و آهنگ و روانی خاطره است، این‌ها عواملی هستند که حس برانگیزند و باعث تقویت و جاننداری یک اثر می‌شوند. چون خاطره در یک فرایند و آفرینش ادبی ظهور می‌کند، باید همراه با مقایسه، تشبیه و توصیف استعاری باشد؛ چون تنها احساس است که مرتبه زیبایی هر اثر ادبی را نشان می‌دهد. اگر هدف این است که یک تجربه ناب و تازه تولید شود، ناچاریم از زبان معیار عادی به زبان ادبی گریز بزنیم. برای تولید و بازسازی خاطره و اینکه نوشتاری زیبا و پرمخاطب باشد، ناگزیریم دست به دامن زبان ادبی و ابزار فرم‌گرایانه و ساختاری باشیم» (ارجی،

۱۳۸۶: ۴۷).

۵. تاریخ فقط با کمک ادبیات ماندگار می‌شود. وقایع تاریخی فقط با مکتوب شدن و در قالب اثری ناب و جذاب قرار گرفتن، پایدار می‌مانند. این امر تنها از عهده ادبیات برمی‌آید. «بدون شک، زمانی قسمت‌هایی از تاریخ ماندگار شده‌اند که ادبیات به کمک آن‌ها آمده است. به محض اینکه یک واقعه تاریخی به دست یک هنرمند رسید و او از روح خویش در آن دمید، آن واقعه جاودانه شد و از محو و فنا نجات یافت. در واقع، قالب و ساختار داستانی قابلیت آن را دارد که یک واقعه تاریخی را به یک حادثه ماندگار تبدیل نماید. این یکی از ویژگی‌های مهم ادبیات است که وقایع تاریخی را ماندگار و جاودانه می‌سازد» (امیری خراسانی، ۱۳۸۷: ۲۸۱).

خصوصیات ماندگاری و اعتبار خاطرات

خاطره پدیده‌ای کهن است. «عمر خاطره به عمر انسان می‌رسد.» (حسینی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۸) اما همان‌طور که از تعریف خاطره دریافتیم، همه خاطرات و پیشامدهای زندگی، قابلیت و ارزش ماندگاری در ذهن را ندارند. برای ماندگاری اهمیت و اعتبار خاطره، باید یکی از خصوصیات زیر در واقعه وجود داشته باشد: «یا واقعه بسیار مهم و حیاتی باشد یا فردی که در واقعه حضور دارد، شخص مهمی باشد» (فروغی جهرمی، ۱۳۸۶: ۹۵).

علت ماندگاری و اعتبار کتاب «دا»

کتاب «دا» فقط ویژگی اول ماندگاری و اعتبار خاطرات را دارد؛ زیرا راوی آن فردی گمنام است. زندگی یک فرد گمنام و معمولی به خودی خود در سطح ملی اهمیت چندانی ندارد ولی چون خاطرات این کتاب، حقایق جنگ تحمیلی و رنج‌های مردم جنگ‌زده را به جامعه می‌نمایاند، راوی بعد از چاپ کتابش اعتبار پیدا می‌کند و خاطراتش ماندگار می‌شود. «زمانی راوی یک خاطره، فردی عادی است و لو اینکه فراز و نشیب حوادث

نقل کرده‌اش برای مخاطب جذاب باشد، اما در سطح‌بندی راوی به آن راوی عادی می‌گویند که اعتبارش را پس از نقل آن روایات کسب کرده است. راوی «دا» یک فرد عادی از اهالی خرمشهر بوده است. آیا جایگاه راوی در روایت وی تا قبل از اینکه کتاب بیرون بیاید، اعتبار قابل توجهی داشته است؟ به اعتقاد من نه، یعنی حرف او جزء اسناد و مستندات قابل توجه به شمار نمی‌آمده است ولی وقتی کتاب نشر یافت تازه راوی اعتبار پیدا کرد» (نظری، ۱۳۸۹: ۵۱).

کتاب «دا» جزء آثار ادبیات دفاع مقدس

موضوع این کتاب که جنگ تحمیلی است، این اثر را جزء ادبیات دفاع مقدس قرار می‌دهد. «ادبیات دفاع مقدس به مجموعه نوشته‌ها و سروده‌هایی گفته می‌شود که درون‌مایه و موضوع آن‌ها، به مسائل هشت سال دفاع مقدس و پیامدها و تبعات آن بازگردد» (سنگری، ۱۳۸۵: ۱۵). آثار ادبی با مضمون و درون‌مایه‌های جنگی تحت عناوین ادبیات دفاع مقدس، ادبیات مقاومت و پایداری شناخته شده‌اند. این آثار، حماسه‌های دوران ما هستند زیرا حماسه، توصیف پهلوانی‌ها و اعمال دلاورانه پهلوانان است: «حماسه در لغت به معنی: «دلاوری، دلیری و شجاعت» است و در نوع ادب حماسی یا آثار منظوم و منثور حماسی، از رخدادهای پهلوانی و اعمال دلاوری و مردانگی قهرمانان و پهلوانان یک ملت یا یک آیین و کیش گزارش و توصیف می‌شود که در راه استقلال کشور یا تکوین حکومت و حفظ آیین خویش می‌کوشند و با دشمنانشان می‌جنگند» (رزمجو، ۱۳۸۱: ۲۳).

ادبیات دفاع مقدس، مقاومت و پایداری نیز دارای ارزش‌های معنوی و حماسی و ذکر سلحشوری‌ها و از خودگذشتگی رزمندگان در راه آرمان‌های ارزشمند و دفاع از وطن است. «ادبیات مقاومت و پایداری ما، در عصر حاضر دارای ارزش‌های معنوی و حماسی فراوانی می‌باشد؛ زیرا که مقاومت و مبارزه مردمی

ملت ایران در جنگ تحمیلی، برای دفاع از آرمان‌های دینی، حفظ نظام اسلامی، دفاع از عزت ملی و وطن خود بود و بسیاری از جوانان و رزمندگان ما نیز برای تحقق آن آرمان‌ها در رویارویی با دشمن به شهادت رسیدند» (بارونیان، ۱۳۸۷: ۱۳۵). روح حماسی در سرتاسر ادبیات کهن و معاصر فارسی موج می‌زند. «در گنجینه ادب پارسی هم ما حماسه‌سرایی‌هایی نظیر شاهنامه فردوسی داریم که سرشار از حکمت و حماسه است. البته روح حماسی منحصر به شاهنامه فردوسی نمی‌شود و در سرتاسر ادبیات کهن و حتی معاصر ما هم موج می‌زند» (مرکز فرهنگی تبلیغی آینده‌سازان، ۱۳۹۲: ۴۴).

علت پرداختن به حماسه در آثار ادبی این است که بلاغت همواره مکمل حماسه است و باعث ماندگاری و اثرگذاری آن می‌شود. «حماسه همواره دوشادوش بلاغت حرکت می‌کند و هیچ حماسه‌ای بدون بلاغت شکل نمی‌گیرد. حماسه حسینی با بلاغت خورشید آن، حسین - علیه‌السلام - و یاران باوفایش، شکل می‌گیرد و بلاغت زینب - سلام‌الله علیه - در کنار شجاعت و صبر و استقامت آن بانوی بزرگوار، حماسه دیگری را خلق می‌کند. آری، بلاغت از ارکان اساسی حماسه‌ها و عامل ماندگاری و اثرگذاری آن‌هاست» (همان: ۸۶ - ۸۵). کتاب «دا» جزء ادبیات خاطره‌ای شفاهی محسوب می‌شود. ادبیات خاطره‌ای شفاهی: به آن دسته از خاطراتی گفته می‌شود که خاطره‌گو زبان دارد اما توان یا امکان نوشتن ندارد؛ از این رو به صورت شفاهی حوادث را توضیح می‌دهد و سند آن، نوار گفت‌وگوست که مؤسسات تاریخ شفاهی یا مصاحبه‌گر آن را به صورت نوشتاری در می‌آورند و برای چاپ آماده می‌سازند. ادبیات خاطره‌ای شفاهی به چند نوع تقسیم می‌شود که عبارت‌اند از:

۱. خاطره شفاهی خام: که عبارت است از خاطراتی که مصاحبه‌گر بدون هر گونه ویرایشی آن را به چاپ می‌رساند و با اغلاط و ابهامات بسیار همراه است.
۲. خاطره شفاهی ویرایشی: در خاطره شفاهی ویرایشی، نویسنده خاطرات

شفاهی را ویرایش می‌کند و ادبیات آن را برای خواندن مهیا می‌سازد.

۳. خاطرات شفاهی تدوینی: که به خاطراتی گفته می‌شود که نویسنده در آن، به دلیل پراکنده‌گویی خاطره‌گو و بهبود ساختار خاطرات، مطالب خاطره را به شکلی متفاوت از فرایند خاطره‌گویی و اغلب با هدف تسهیل در خواندن و ایجاد کشش در متن تدوین می‌کند.

۴. خاطرات شفاهی تلفیقی: در این نوع خاطره، نویسندگان و مصاحبه‌گران خاطرات متعدد افراد را براساس تقسیم‌بندی مورد نظر خویش تلفیق می‌کنند تا موضوع مورد نظر آن‌ها به دست آید» (میرکامی، ۱۳۸۹: ۲۳۸ - ۲۳۷).

کتاب‌های دا و بابانظر جزء خاطرات شفاهی تدوینی هستند.

«از اینجا به بعد سومین مرحله تدوین مطالب آغاز شد و به انجام رسید» (حسینی، ۱۳۸۹: ۱۴).

ویژگی‌های دیگر آثار ادبی در کتاب «دا»

در ادبیات گاهی گونه‌های ادبی با هم ترکیب می‌شوند و گونه‌ای جدید را به وجود می‌آورند. «قاعده‌ای در ادبیات داریم که از ترکیب گونه‌ها، گونه‌های دیگری متولد می‌شوند. می‌شود خاطراتی وجود داشته باشد که ساختار داستانی پیدا کنند و نیز داستان‌هایی که ساختار آن‌ها بر پایه خاطره استوار باشد، در ادبیات به فراوانی دیده می‌شود» (شاکری، ۱۳۸۵: ۲۸). در کتاب دا، علاوه بر گونه خاطره، گونه‌های دیگری نیز مانند داستان و زندگی‌نامه دیده می‌شود.

۱. ویژگی‌های زندگی‌نامه در کتاب «دا»

در این اثر، بسیاری از ویژگی‌های زندگی‌نامه به چشم می‌خورد. «راوی کتاب «دا» خاطرات خودش را از تولد تا انتها تعریف می‌کند» (بابایی، ۱۳۹۳: ۴۲). در این کتاب حوادث واقعی هستند؛ بنابراین، کتاب ویژگی‌های زندگی‌نامه

غیرداستانی را داراست. «زندگی‌نامه» غیرداستانی، وقایع را منطبق با حقیقت ذاتی می‌نویسد و در کنار آن، از پیرایه‌های ادبی استفاده می‌کند» (امیرخانی، ۱۳۸۸: ۳۷) اما «در تعریف زندگی‌نامه، هم عنصر داستان وجود دارد و هم عنصر تاریخ. این تعریف می‌گوید زندگی‌نامه اثری است که براساس تاریخ و با استفاده از شگردهای داستانی نوشته می‌شود. حال ما هر تعریف دیگری هم از زندگی‌نامه بکنیم، باید بدانیم که نوعی داستان و روایت و تاریخ هم در آن هست» (فروغی جهرمی، ۱۳۸۸: ۴۴). کتاب «دا» هم حوادث تاریخی را بیان می‌کند و هم از عناصر داستان بهره برده است که در این موارد توضیح خواهیم داد.

۲. ویژگی‌های رمان خاطره در کتاب «دا»

کتاب «دا» حاوی حوادث مهم جنگ تحمیلی است که به همه مردم کشور مربوط می‌شود. رخدادهای جنگ باعث می‌شود راوی کتاب که فردی گمنام و عادی است، استعدادهای نهفته‌اش را آشکار سازد و به قهرمان ملی تبدیل شود. این ویژگی که در کتاب دا دیده می‌شود، مهم‌ترین ویژگی رمان خاطره است: «مهم‌ترین ویژگی رمان خاطره، خاص بودن خاطره یا خاطراتی است که آن را به وجود می‌آورد. طبیعی است که هر خاطره‌ای نمی‌تواند تمام یا بخش زیادی از عناصر یک رمان را در خود جای دهد. رمان با تخیل ناب و هنرمندانه نویسنده، به‌وجود می‌آید و یک خاطره معمولی نمی‌تواند شبیه و همپای آن شود؛ الا خاطراتی از حوادث خاص، یعنی حوادثی که آدم‌های خاصی در آن نقش دارند: خاطراتی که به توده مردم برمی‌گردد، حوادثی که پیروزی یا شکست در آن‌ها، پیروزی یا شکست یک ملت یا گروهی از مردم است و در زمان وقوع آن حوادث، دل و ذهن گروه زیادی از مردم متوجه آن حادثه است؛ حوادثی مثل حوادث انقلاب آزادی‌بخش، جنگ‌های رهایی‌بخش و ضدسلطه یا دفاعی، بعضی حوادث بزرگ طبیعی مثل زلزله‌های وحشتناک و

گسترده...

طبیعی است که وقتی جنگی در می‌گیرد و دشمنی به کشور و سرزمینی حمله می‌کند، ذهن و فکر بیشتر مردم آن سرزمین معطوف به آن جنگ می‌شود. همه با دغدغه و نگرانی حوادث آن را دنبال می‌کنند و دلشان می‌خواهد بدانند که چه می‌گذرد. بسیاری از مردم در دفاع شرکت می‌کنند. بسیاری از آدم‌هایی که زندگی و کار ساده‌ای دارند، در گیرودار این حوادث تغییر می‌کنند و بعضی استعدادهای نهفته آن‌ها شکفته می‌شود و به قهرمان‌های ملی تبدیل می‌شوند. شنیدن جزئیات ماجراها

ویژگی‌های داستان در این اثر به قدری قوی است که روایت داستانی اثر بر روایت تاریخی آن غلبه دارد

و چگونگی تغییر و تحول‌ها برای بسیاری از مردم جالب است» (فتاحی، ۱۳۸۶: ۲۴۷).

ویژگی‌های رمان که در کتاب «دا» وجود دارد و نیز حجم زیاد این کتاب باعث شده است که بعضی‌ها این اثر را «رمان» یا «رمان خاطره» به شمار آورند. «کتاب دا به‌رغم بعضی از ادعاها، رمان نیست و تنها، خاطره‌ای است که به دلیل آشنا بودن تدوینگر کتاب بر فنون نویسندگی در سطح بالایی از روایت قرار دارد. با این حال، میل تدوینگر خاطرات به داستان‌نویسی، در بخش‌های مختلف کتاب به روشنی قابل مشاهده است. او با به‌کارگیری قابل توجه عناصر و شگردهای داستان‌نویسی، سعی کرده است کتابی با این حجم وسیع را تا پایان، برای خواننده جذاب و خواندنی نماید. با اینکه تمام شخصیت‌ها و حوادث در «دا» واقعی هستند اما تدوینگر کتاب در پردازش و ارائه آن‌ها در مقیاس وسیع

به‌شیوه داستان‌نویسی عمل کرده است. اگر چه این کار موجب جذابیت هر چه بیشتر خاطرات شده اما از طرفی نیز باعث شده است که «دا» در بخش‌هایی، با نوع ادبی رمان، خلط پیدا کند و در مواقعی سندیت روایت در سایه قرار بگیرد» (صفایی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۱۹).

۳. ویژگی‌های داستان در کتاب «دا»

ویژگی‌های گونه ادبی «داستان» بیشترین کاربرد را در کتاب دا دارد. کتاب «دا» از نظر گستره زمانی بسیار محدودتر از رمان است؛ به طوری که گاهی خاطرات و حوادث یک روز در دو فصل بیان می‌شود و به همین دلیل، کتاب ویژگی «داستان بلند» یا «رمان کوتاه» را دارد. «داستان بلند (رمان کوتاه): نوعی اثر داستانی که از رمان، کوتاه‌تر و از داستان کوتاه بلندتر است. در این نوع داستان، ایجاز داستان کوتاه و تفصیل رمان، هشیارانه به هم آمیخته می‌شوند. به نحوی که تعداد شخصیت‌ها، گستره زمانی و زنجیره حوادث آن، از رمان کمتر و کوتاه‌تر و از داستان کوتاه، بیشتر و گسترده‌تر است» (روزبه، ۱۳۸۸: ۳۱) بنابراین، کتاب دا از گونه «داستان خاطره یا خاطره داستان» به شمار می‌آید: «داستان خاطره و خاطره داستان: گاه طرح خاطرات چنان به هم پیوسته و پرکنش و روایتگرانه است که زنجیره‌ای از حوادث، شخصیت‌ها، کشش‌ها و کشمکش‌ها آن را به داستان نزدیک می‌کند. هر چند تعریف داستان و مقوله ادبیات داستانی با خاطره در وجه روایت قرابت می‌یابند اما تلفیق و ترکیب این دو باعث می‌شود که تا حدی مرزها فرو بریزد و با هم همسایه شوند. کتاب «دا» از سیده اعظم حسینی ... در این حوزه قرار می‌گیرد» (میرکاملی، ۱۳۸۹: ۱۷).

ویژگی‌های داستان در این اثر به قدری قوی است که روایت داستانی اثر بر روایت تاریخی آن غلبه دارد. باید توجه داشت که استفاده از قالب داستان برای بیان خاطره به معنی تخیل نیست بلکه

استفاده از جذابیت‌های داستان برای معرفی شخصیت‌ها و توصیف حوادث است؛ بنابراین، این قالب استناد اثر را کم نمی‌کند. با وجود این، سطح تاریخی کتاب «دا» بسیار ناچیز است. «دو نوع روایت برجسته در کتاب خاطره وجود دارد. یکی «روایت داستانی»، دیگری «روایت تاریخی». روایت داستانی به معنای داستان‌پردازی در خاطره‌نگاری‌ها نیست. روایت داستانی یک روایت انسانی است که خاطره‌نگار به خلوت‌های ذهنی صاحب خاطره راه پیدا می‌کند. در واقع، به زندگی عادی و اجتماعی عامه مردم راه پیدا می‌کند و کارکرد تاریخی ناچیزی دارد. اگر از من بپرسید چقدر در کتاب مشهوری مثل «دا» روایت تاریخی وجود دارد، می‌گویم کمتر از پنج درصد. این کتاب یک اثر خاطره‌نگاری موفق است. خاطره عامه مردم است. خاطرات مشاهیر نیست. در برخی از کتاب‌های خاطره، روایت تاریخی به روایت داستانی می‌چربد و در برخی دیگر بالعکس. حواسمان به این باشد که قبول کردن این مسئله، بسیاری از مسائل پیرامون خاطرات را حل می‌کند و ما ناچار می‌شویم روایت‌های خواندنی و جالب را در اولویت نشر قرار دهیم. از طرف دیگر دقت می‌کنیم که با پیش‌بینی‌ها و پیشگیری‌ها، اسبابی فراهم آوریم که اگر خاطره‌نگار، یک روایت داستانی یا یک روایت انسانی و اجتماعی از زندگی صاحب خاطره ارائه می‌کند، از تخیل استفاده نکند و با هنرمندی خود، در صورت وجود ظرفیت مناسب در اطلاعات صاحب خاطره، فرد راوی را در موقعیت‌هایی قرار دهد که بتواند به جزئیات و حالات و خلوت‌های ذهنی وی دست یابد، با او همراه و هم‌نشین شود، اعتماد او را جلب کند تا شخصیت واقعی یک انسان ایرانی در خاطره شکل بگیرد» (بابایی، بی‌تا: ۳۰-۲۹).

استفاده از قالب داستان برای بیان حوادث جنگ تحمیلی امری بسیار پسندیده است و باعث ماندگاری این آثار می‌شود. «حوادث مهم و سرنوشت‌سازی چون فتح خرمشهر می‌طلبد با قالب داستانی مطرح

گردند. البته در اینجا نوع پژوهش، نحوه جمع‌آوری اطلاعات و نوع شکل‌گیری ساختار و بافت داستان بسیار مهم است و در ماندگاری اثر نقش ایفا می‌کند. در این گونه آثار، مستندسازی و بیان حقایق جنگ آن هم در قالب کاملاً داستانی امری پسندیده و حائز اهمیت است. لذا می‌طلبید نویسندگان این حوزه بدون غرض‌ورزی و اعمال نفوذ در کلام راوی و شخصیت‌ها، رویدادهایی را در کنار هم قرار دهند که نماینده جنگ واقعی هشت ساله باشد. در آن شرایط، پژوهشگران و مورخین

۴. ویژگی‌های تاریخ در کتاب «دا»

همان‌طور که گفتیم، روایت تاریخی در کتاب «دا» بسیار کم است؛ با وجود این، موضوع این کتاب که حوادث جنگ تحمیلی است، جزء مستندات مهم تاریخی محسوب می‌شود که هدف از نگارش این

خاطرات نیز همین مسئله است. «در دوره‌ای شرایط به‌گونه‌ای پیش رفت که همه آن‌هایی که برای حفظ و صیانت از این آب و خاک و نظام مقدس جمهوری اسلامی از همه چیز خود گذشتند، متهم به جنگ‌طلبی شدند. اینجا بود که مصمم شدم از دفاع مقدس دفاع کنم و این ممکن نبود جز با نگارش واقعیات و ثبت خاطرات آن روزها» (حسینی، ۱۳۸۹: ۱۱). در هر صورت، «جنگ هشت ساله ایران و عراق یکی از مهم‌ترین داشته‌های تاریخی مردم و ملت ایران است. آیندگان حق دارند بدانند بر پدران و گذشتگانسان چه رفته است و این همه، صرفاً از طریق ضبط و ثبت تاریخ - که یکی از مهم‌ترین و مطرح‌ترین آن‌ها در سال‌های اخیر شیوه «تاریخ شفاهی» است - میسر می‌شود» (فروغی جهرمی، ۱۳۸۹: ۹۹).

نتیجه‌گیری

روشن شد کتاب «دا» خاطرات شفاهی سیده زهرا حسینی است که به قلم سیده اعظم حسینی مکتوب شده است. این اثر در شمار خاطره‌نگاشته‌های ویرایشی تدوینی ادبیات دفاع مقدس می‌باشد و محتوای آن، خاطرات راوی از حوادث جنگ تحمیلی است. بنابراین، علاوه بر ارزش ادبی، ارزش تاریخی نیز دارد. سطح تاریخی این اثر بسیار پایین است اما سطح داستانی و روایی بالایی دارد؛ به‌طوری که عنوان پر فروش‌ترین کتاب ادبیات دفاع مقدس را یدک می‌کشد. راوی این خاطرات نیز فردی گمنام و عادی است که بعد از چاپ و انتشار خاطراتش اعتبار می‌یابد. کتاب «دا» علاوه بر ویژگی‌های خاطره، ویژگی‌های بعضی دیگر از آثار ادبی مثل زندگی‌نامه، تاریخ، رمان خاطره و بیشتر از همه ویژگی‌های داستان را در خود دارد و به همین دلیل، در شمار داستان خاطره و خاطره داستان قرار می‌گیرد. دفاع مقدس و آثار آن - به‌ویژه خاطرات رزمندگانی همچون سیده زهرا حسینی - به کمک ادبیات دفاع مقدس شناخته و ماندگار شدند.

منابع

۱. امیرخانی، مسعود. (۱۳۸۸). **ویژه‌نامه جشنواره ربع قرن کتاب دفاع مقدس**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۲. امیری خراسانی، احمد. (۱۳۸۷). **نامه پایداری: مجموعه مقالات اولین کنگره ادبیات پایداری کرمان**. چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۳. بابایی، گلعلی. (بی‌تا). **پلاک هشت فصلنامه هنر و ادبیات پایداری ویژه‌نامه خاطره‌نویسی (۱)**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس سازمان هنری ادبیات دفاع مقدس.
۴. بابایی، گلعلی. (۱۳۹۳). **پلاک هشت فصلنامه هنر و ادبیات پایداری ویژه‌نامه خاطره‌نویسی (۲)**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس سازمان هنری و ادبیات دفاع مقدس.
۵. بارونیان، حسن. (۱۳۸۷). **شخصیت‌پردازی در داستان‌های کوتاه دفاع مقدس**. چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۶. حسینی، سیده اعظم. (۱۳۸۹). **۱۵ خاطرات سیده زهرا حسینی**. چاپ صد و نوزدهم، تهران: سوره مهر.
۷. حسینی‌زاده، سید حسین. (۱۳۸۷). **آموزش خاطره‌نویسی**: چاپ سوم، تهران: لوح زرین.
۸. دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۲). **لغت‌نامه دهخدا**، چاپ اول از دوره جدید. جلد ششم، تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۹. رزمجو، حسین. (۱۳۸۱). **قلمرو ادبیات حماسی ایران (جلد اول)**. چاپ اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی با همکاری انتشارات سخن گستر - مشهد.
۱۰. روزبه، محمدرضا. (۱۳۸۸). **ادبیات معاصر ایران (نثر)**، چاپ چهارم، تهران: نشر روزگار.
۱۱. سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۵). **نقد و بررسی ادبیات منظوم دفاع مقدس (جلد سوم)**، چاپ دوم، تهران: پالیزان.
۱۲. سنگری، محمدرضا. (۱۳۸۹). **ادبیات دفاع مقدس (مباحث نظری و شناخت اجمالی گونه‌های ادبی)**، چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱۳. فتاحی، حسین. (۱۳۸۶). **داستان، گام به گام (اصول و مبانی داستان با نگاهی به آثار جنگ و دفاع مقدس)**، چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱۴. فروغی جهرمی، محمدقاسم. (۱۳۸۶). **گامی در راه علمی شدن خاطره‌نویسی دفاع مقدس**. مجموعه مقالات نخستین همایش خاطره‌نویسی دفاع مقدس (تهران - مهرماه ۱۳۸۳). چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱۵. فروغی جهرمی. (۱۳۸۸). **تأملی در زندگی‌نامه داستانی دفاع مقدس سلسله نشست‌های بررسی زندگی‌نامه داستانی با حضور: علیرضا کمری - علی مؤذنی - نصرالله محمودزاده - محسن سلیمانی - مرجان فولادوند - رحیم مخدومی**، چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱۶. فروغی جهرمی. (۱۳۸۹). **مقوله‌ها و مقاله‌ها: بررسی ادبیات دفاع مقدس**. مجموعه مقالات و نشست‌هایی در موضوعات: خاطره - شعر - داستان -

۱۷. فروغی جهرمی. (۱۳۸۹). **مقوله‌ها و مقاله‌ها: بررسی ادبیات دفاع مقدس**. مجموعه مقالات و نشست‌هایی در موضوعات: خاطره - شعر - داستان - زندگی‌نامه داستانی (جلد دوم) داستان - زندگی‌نامه داستانی. چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱۸. کمری، علیرضا. (۱۳۸۱). **یاد مانا**. پنج مقاله درباره خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌های جنگ و جبهه - دفاع مقدس. چاپ اول. تهران: سوره مهر (وابسته به حوزه هنری دفتر ادبیات و هنر مقاومت).
۱۹. فروغی جهرمی. (۱۳۸۹). **با یاد خاطره (۱)** درآمدی بر خاطره‌نویسی و خاطره‌نگاشته‌های پارسی در تاریخ ایران. جلد اول. چاپ دوم. تهران: سوره مهر (وابسته به حوزه هنری).
۲۰. مرکز فرهنگی تبلیغی آینده‌سازان. (۱۳۹۲). **گفتارهایی در تربیت حماسی بررسی نقش‌گفتارهای تربیت حماسی در تحقق آرمان‌های تربیت دینی**. چاپ دوم. قم: امام عصر (عج).
۲۱. میرکاظمی، سیدمحمد. (۱۳۸۹). **کتاب سیزدهم: مجموعه مقالات سیزدهمین جشنواره دوسالانه کتاب دفاع مقدس**. چاپ اول. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۲۲. نظری، فریبا. (۱۳۸۹). **ویژه‌نامه سیزدهمین جشنواره دو سالانه کتاب دفاع مقدس**. تهران: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
۱. ارجی، علی‌اصغر. (۱۳۸۶). **خاطره‌نویسی، رشد آموزش زبان و ادب فارسی**، شماره ۸۲.
۲. ابروانی، محمد رضا. (۱۳۸۶). **ن‌گاهی به خاطره‌نویسی و مقایسه آن با زندگی‌نامه و سفرنامه**، ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی، شماره ۸.
۳. جوادیان، مسعود. (۱۳۷۶). **خاطره‌نویسی و تاریخ‌نگاری**، رشد معلم، شماره ۱۲۷.
۴. جوانبخت، محمود؛ کاظمی، محسن. (۱۳۸۶). **فضای خاطره‌نویسی ما**، زمانه، شماره ۱۴.
۵. شاکری، احمد. (۱۳۸۵). **زندگی‌نامه**، خاطره، داستان - گفت‌وگو با علیرضا کمری، پژوهشگر ادبی. ادبیات داستانی، شماره ۱۰۵.
۶. صفایی، علی؛ اشهب، اسماعیل. (۱۳۹۲). **کتاب دا، خاطره یا رمان؟ (علمی - پژوهشی)**، نشریه ادبیات پایداری دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان. سال چهارم، شماره هشتم.
۷. یا حسینی، سید قاسم. (۱۳۸۷). **گفت‌وگو: نگاهی به تاریخ‌نویسی و جایگاه آن در ادبیات داستانی پس از انقلاب**. کتاب ماه ادبیات، شماره ۱۳۷.

